

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Ludmila Motejlková

Teze k dizertační práci

Československo a Francie 1948 – 1968
Československo-francouzské diplomatické a kulturní vztahy v letech 1948-1968

Czechoslovakia and France 1948 – 1968
Czechoslovak-French diplomatic and cultural relations between 1948 and 1968

Vedoucí práce – Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

2014

Stav bádání a použitá metodologie

Problematika československo-francouzských vztahů po druhé světové válce představuje komplexní téma, které – bohužel – zůstává českou historiografií poněkud opomíjeno. Dosavadní výzkumy (nejen českých badatelů) se zaměřují buď na období před vznikem samostatného Československa a kořeny českého frankofilství, popř. na éru první republiky – „zlatý věk“ československo-francouzské spolupráce a přátelství.

Francouzské soudobé dějiny zatím nepřitáhly soustavnou pozornost žádného z českých historiků, i když samozřejmě nelze tvrdit, že by naše historiografie toto téma ignorovala úplně. Práce věnované mezinárodním vztahům v období studené války se gaullistické Francii nemohou vyhnout, nicméně je to především koncepce a praktické výsledky zahraniční politiky V. republiky, které v tomto kontextu vystupují do popředí. Situace na poli bádání v oblasti československo-francouzských vztahů se nicméně pomalu zlepšuje. Svědčí o tom řada studií a monografií z pera francouzského historika A. Marèse, který se dlouhodobě zabývá především kulturními a intelektuálními kontakty mezi Československem a Francií. Kulturní styky a kulturní diplomacie jako taková je předmětem zájmu některých našich badatelů – např. mladého brněnského historika M. Hromka, nebo pracovnice Ústavu mezinárodních vztahů E. Tomalové.¹

Ve třech částech je postupně načrtnut politický vývoj Francie v letech 1945 – 1968, analyzovány diplomatické vztahy obou zemí a popsán rozvoj kulturních a vědeckých kontaktů. Časové vymezení práce lety 1948 až 1968 zohledňuje dva výrazné mezníky ve vývoji československo-francouzských kontaktů, protože události v těchto dvou letech výrazně ovlivnily charakter a rozsah vzájemných styků. V únoru 1948 se Československo definitivně ocitlo v táboře socialistických zemí, úzce navázaných na Sovětský svaz, což samozřejmě radikálně ovlivnilo jeho vztahy se Západem. Zahraničně-politická orientace ČSR v prvních poválečných letech sice akcentovala Sovětský svaz jako nejdůležitějšího partnera a spojence, stále však existovaly snahy o „nalezení rovnováhy“ prostřednictvím vazeb na západní státy. Jednání o spojeneckou smlouvu s Francií v letech 1946 – 1947 ovšem jednoznačně ukázalo, že Sovětský svaz nedopustí, aby Československo vedlo samostatnou, nezávislou zahraniční politiku a komunistický převrat v únoru 1948 proces omezování československé státní

¹ Jedná se např. o studii Antoina MARESE *Politique étrangère et culture en Tchécoslovaquie : de la fermeture à l'ouverture (1948-1968)*. in: *Culture et politique étrangère des démocraties populaires*. IES, Paris 2007, str. 91-120. Ke kulturní diplomacii a jejím francouzským specifickým srovnání např. Eliška TOMALOVÁ: *Kulturní diplomacie. Francouzská zkušenost*. ÚMV, Praha 2008. Martin Hromek se zabývá především kulturními styky mezi Československem a Francií v období 60. let 20. století; jejich souhrn, koncepce a personální zázemí shrnuje Hromkova dizertační práce *Francouzsko-československé kulturní vztahy v letech 1960-1968*. Dizertační práce, nepublikováno. Dostupné z Archivu závěrečných prací MU http://is.muni.cz/th/13700/ff_d/ [3.2.2014].

suverenity pouze završil. Od jara 1948 sledujeme kontinuální zhoršování vzájemných vztahů, vrcholící o tři roky později zásahem československých úřadů proti francouzskému diplomatickému sboru a kulturním institucím, následovaném prakticky úplným umrtvením diplomatických kontaktů.

Jistou analogií k „Vítěznému Únoru“ je vstup vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR v srpnu 1968. Konec demokratizačních změn ve vnitřní politice měl své negativní konotace i v zahraničně-politické oblasti, i když ani v tomto případě se důsledky invaze neprojevíly bezprostředně po obsazení Československa. Znamky ochlazení ve vzájemné relaci se objevily až zhruba o rok později, měly ale trvalejší charakter.

V rámci vymezeného období pak rozlišujeme další události – mezníky, které uvozují rozdílné fáze vývoje vzájemných vztahů. Ty vyplývají buď ze širšího geopolitického kontextu, nebo respektují specifický vnitropolitický vývoj obou zemí. Do první kategorie mezníků tak můžeme zařadit umrtvení vzájemných styků roku 1951, nebo naopak počátek jejich rozkvětu v letech 1963-1964, zatímco ochlazení vztahů na jaře 1959 přímo souvisí s vnitropolitickou situací ve Francii a bojem alžírských povstalců za nezávislost.

Cílem této práce nicméně není analýza vzájemných vztahů v kontextu studené války, ale spíš popis a hodnocení možností a rozsahu vzájemných kontaktů a spolupráce dvou států z opačných stran železné opony. Množství materiálů v našich i zahraničních archivech si ještě vyžádá mnoho práce dalších badatelů, již nyní je ale zřejmé, že diplomatická a kulturní výměna měla mnoho podob a byla neobyčejně bohatá. Naše analýza se opírá o prameny různé provenience – materiály ministerstev, zprávy zastupitelského úřadu v Paříži, podklady pro jednání politbyra (popř. předsednictva) ÚV KSČ a dokumenty jiných státních úřadů, jež z titulu své funkce zasahovaly do politických a kulturních vztahů mezi Československem a Francií.² Jejich studiem postupně skládáme mozaiku spletených vztahů mezi jednotlivými institucemi, které komplikovaly plynulou (zejména kulturní) výměnu mezi oběma státy i konkrétní podobu politických, diplomatických a intelektuálních styků. Poznatky z archivních dokumentů jsou doplněny soudobými pracemi i současnou odbornou literaturou a články a okrajově jsou využívány i novinové zdroje francouzské provenience. Pro zasazení vztahové problematiky do širšího kontextu československé zahraniční politiky využíváme zejména

² Jedná se především o fondy teritoriálních odborů Archivu MZV (obyčejných i tajných) z let 1945-1969 a materiály z porad kolegia MZV. Materiály ústředních orgánů KSČ jsou dnes spravovány Oddělením fondů státní správy z let 1945-1992 Národního archivu. Pro účely této práce jsme využili především fondy Politické byro ÚV KSČ 1954-1962, Předsednictvo ÚV KSČ 1962-1966 a 1966-1971 a Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945-1962.

prací J. Dejmka.³ Vzhledem k nedostatku české literatury k problematice IV. a V. republiky je tato část věnovaná politickému vývoji Francie postavena téměř výhradně na francouzských odborných textech⁴ a doplněna o informace našeho zastupitelského úřadu v Paříži.

Politický vývoj Francie v letech 1945 – 1968

Po druhé světové válce byla Francie na pokraji naprostého vyčerpání. Nová ústava, jež byla po několikaměsíčních peripetiích schválena Ústavodárným národním shromážděním a referendem v září a říjnu 1946, ale Francii nepřinesla požadovanou stabilitu, nutnou pro rychlou hospodářskou obnovu země a její návrat na politické výsluní. Politický systém, založený na predominanci politických stran, oslaboval akceschopnost vlád IV. republiky, které se staly závislé na aktuálním rozložení sil v Národním shromáždění. Roztříštěnost politické scény neumožňovala žádné ze stran dosáhnout ve volbách takového volebního zisku, který by jí dovolil vládnout bez koaličních partnerů, což mělo negativní vliv na celkovou stabilitu systému.

Jistou výjimku představují pouze dvě vlády, spojené se jmény výrazných postav politického života země – Pierra Mendès-France a Guy Molleta. První jmenovaný stál v čele francouzského kabinetu od června 1954 do února 1955 a jeho působení v čele francouzské exekutivy je považováno za nejvýraznější vládní epizodu IV. republiky.⁵ Druhý muž, dlouholetý předseda francouzské sociální demokracie (SFIO), řídil francouzský stát od února

³ Jindřich DEJMEK: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. CEP, Praha 2002.

⁴ Přehled politického vývoje IV. republiky poskytuje např. publikace E. Duhamela *Histoire politique de la IVe République*. Éditions de la Découverte, Paris 2000, nebo J. Chapsala *La vie politique en France de 1940 à 1958*. PUF, Paris 1993. K dějinám V. republiky srovnej např. Pierre AVRIL: *La Ve République. Histoire politique et constitutionnelle*. PUF, Paris 1987; CHEVALIER, Jean-Jacques – CARCASSONE, Guy – DUHAMEL, Olivier: *La Ve République 1958-2002. Histoire des institutions et des régimes politiques en France*. Armand Colin, Paris 2002. Z českých publikací nesmíme zapomenout na práce Alexandra Orta, který se zabýval osobou generála de Gaulla a francouzskou zahraniční politikou v prvních letech V. republiky. Srovnej Alexandr Ort: *Jak se dostat k moci*. Mladá Fronta, Praha 1990; Alexandr Ort: *Zahraněční politika gaullistické Francie*. Svobodné slovo, Praha 1966.

⁵ Největším problémem vlády P. Mendès-France a jeho předchůdců byla ratifikace smlouvy o Evropském obranném společenství. Vojenský pakt, jenž měl zajistit začlenění SRN do západoevropských vojenských struktur, narazil na nesouhlas většiny francouzských politických stran, jež se obávaly znovuvyzbrojení Německa, takže není divu, že francouzský parlament, po několikaletých sporech a vypjatých diskuzích, odmítl smlouvu o EOS ratifikovat a tím *de facto* pohřbil celý obranný projekt. Řešení patové situace nakonec našla britská diplomacie, když předseda britské vlády A. Eden navrhl, aby SRN byla do vojenských struktur začleněna prostřednictvím Severoatlantické aliance. Tento návrh byl vtělen do textu tzv. Pařížských dohod, které Národní shromáždění schválilo v říjnu 1954.

1956 do června 1957 a jeho vláda patří mezi nejstabilnější a nejdelší za dobu trvání IV. republiky.⁶

Molletova vláda se zaměřila na řešení některých sociálních a finančních otázek, zapojila se procesu evropské integrace a zahájila dekolonizaci v severní Africe.⁷ Největším problémem tak zůstávala situace v Alžírsku, přestože se francouzské armádě podařilo zajmout některé vůdčí představitele Fronty národního osvobození. I přes Molletovy snahy o uvážlivý postup se situace v Alžírsku neustále vyostřovala a neodvratně směřovala k násilnému rozuzlení. Po pádu Molletovy vlády v květnu 1957 šla IV. republika do konečné fáze své existence. Neúspěchy francouzské armády v Alžírsku⁸ vedly pařížské politiky k přesvědčení, že je třeba neúnosnou situaci v severní Africe řešit jednáním se zástupci povstalců, což na straně alžírského obyvatelstva evropského původu vyvolávalo oprávněné obavy o jejich další osud.

Situace se vyhroutil v květnu 1958 poté, co byl do čela vlády povolán zastánce politického řešení krize Pierre Pflimlin. 13. května 1958 povstali alžírští Evropané proti ústřední pařížské vládě, v Alžíru byl vytvořen *Výbor veřejného blaha*, který převzal správu nad alžírským územím a do Paříže odeslána žádost, aby prezident René Coty jmenoval vládu, jež bude respektovat zájmy evropských obyvatel Alžírsku. Výsledkem tlaku alžírských *ultras* a hrozby občanské války bylo jmenování vlády v čele s generálem Charlesem de Gaullem 1. června 1958. Následně Národní shromáždění odhlasovalo udělení rozsáhlých plných mocí nové vládě, jež de Gaullovi umožnily rychle uklidnit napětí v Alžírsku a během léta připravit podobu nové ústavy.⁹

⁶ Vláda Guy Molleta následovala po několikaměsíčním období, kdy stál v čele francouzského kabinetu radikální poslanec a bývalý ministr financí Edgar Faure. I jeho vláda skončila vyslovením nedůvěry, po kterém následovalo rozpuštění Národního shromáždění a vypsání nových legislativních voleb. Ty vyhrála opoziční, levicová koalice sociálních demokratů, radikálů, Demokratické a socialistické unie odboje a sociálních republikánů, zvaná *Republikánská fronta*. V jejím čele sice stál nám již známý P. Mendès-France, novým poslaneckým předsedou ale byl jmenován generální tajemník SFIO Guy Mollet. Volba prezidenta R. Cotyho se ukázala jako mimořádně šťastná, protože Mollet se u moci udržel celých 16 měsíců, nejdéle ze ministerských předsedů IV. republiky.

⁷ Molletova vláda o týden prodloužila placenou dovolenou, zvýšila důchody a některé sociální dávky. V březnu 1957 byly podepsány Římské dohody, jimiž vstoupily v platnost smlouvy o Evropském hospodářském společenství a Evropském atomovém společenství.

⁸ Ke konci roku 1954 vypukly v Alžírsku národně-osvobozené boje, jež na dlouhá léta ovlivnily francouzskou vnitřní i zahraniční politiku a staly se hlavní příčinou pádu IV. republiky.

⁹ Ústavní zákon z 3. června 1958 vyloučil z příprav nové ústavy parlament a přenesl tuto pravomoc na úzkou skupinu lidí, soustředěných okolo osoby nového ministerského předsedy. Ideově ústava vycházela ze slavného de Gaullova projevu v Bayeux z června 1946, v němž de Gaulle ostře kritizoval stranický systém IV. republiky a nastínil své představy o uspořádání státních institucí a rozdělení jejich pravomocí, které by zajistilo obnovení vládní stability a návrat Francie do velmocenského postavení. Nová ústava světila nejvyšší pravomocí do rukou prezidenta republiky, jenž byl volen nejprve nepřímo, volitelským sborem složeným ze zákonodárců, obecních zastupitelů, radních apod. a po roce 1962 přímo občany francouzského státu. Dvoukomorovému parlamentu byly ponechány legislativní pravomoci, ale zásadně omezena jeho iniciativa při tvorbě zákonů.

Nová ústava byla schválena referendem na konci září 1958, což zároveň znamenalo definitivní zánik IV. republiky a vznik zcela nového institučního systému. Dva měsíce po referendu následovaly legislativní volby, jež s přehledem vyhrála v říjnu vytvořená *Unie pro novou republiku* (Union pour la nouvelle République), jež poskytla zastřešující platformu pro různé gaullistické skupiny. V prosinci 1958 se konaly prezidentské volby, které bez překvapení vyhrál Charles de Gaulle, novým ministerským předsedou byl jmenován blízký de Gaullov spolupracovník a hlavní tvůrce nové ústavy Michel Debré.

Před Charlesem de Gaullem a vládou M. Debrého stál zásadní úkol – vyřešit co nejrychleji situaci v Alžírsku a uvolnit si ruce pro realizaci nových koncepcí zahraniční politiky, které směřovaly k obnovení francouzské velikosti (*grandeur*) a nezávislosti. S příchodem gen. de Gaulla do čela státu začalo ve francouzsko-alžírských vztazích období, které někteří francouzští historikové nazývají *časem dvojsmyslnosti*.¹⁰ Alžírští koloni, kteří de Gaullovi pomohli zpět na politické výsluní, právem očekávali, že se generál zasadí o pokračování integrační politiky a zajistí, aby Alžírsko zůstalo nedílnou součástí francouzského území. Sám de Gaulle ovšem sledoval pragmatické cíle, jednání s Frontou národního osvobození se nebránil a svoji politiku přizpůsoboval aktuální situaci. Nejasný postoj Charlese de Gaulla a jeho politické lavírování budilo v řadách stoupenců francouzského Alžírska neklid, jenž se vystupňoval v druhé polovině roku 1959 v souvislosti s ohlášením nového politického kurzu vůči Alžírsku – koncepcí *sebeurčení* (autodetermination).¹¹ Násilné pokusy alžírských kolonů a armády o zvrát událostí¹² nemohly generála de Gaulla odradit od nastoupeného politického kurzu, který nepokrytě směřoval k uznání nezávislosti Alžírska. Po mnohaměsíčních složitých jednáních mezi francouzskou vládou a zástupci Fronty národního osvobození byly v březnu 1962 konečně uzavřeny *Evianské dohody*, jež ukončily osmiletý konflikt v Alžírsku a jimiž toto území získalo nezávislost.

Konec války v Alžírsku de Gaullovi konečně umožnil realizovat vlastní představy o podobě zahraniční politiky Francie, jejímž prioritním cílem mělo být obnovení vojenské

¹⁰ Bernard DROZ – Evelyne LEVER: *Histoire de la guerre d'Algérie 1954 – 1962*. Éditions du Seuil, Paris 1984.

¹¹ Nová koncepce vycházela z přesvědčení, že vojenské akce nevedou k požadovaným výsledkům a situaci lze řešit pouze diplomatickým jednáním. Budoucnost francouzsko-alžírského spojení proto měla být podřízena výsledku hlasování v referendu, v němž by si samotní Alžířané vybrali mezi nezávislostí, úplným pofrancouzštěním (francisation) a asociací, tj. těsným svazkem s Francií při současném zachování určité autonomie alžírského území.

¹² 24. ledna 1960 přerostly demonstrace proti politice vlády v Alžírsku v krvavé střety s policií. „Týden barikád“ skončil neúspěchem povstalců, a to i proto, že se do povstání proti pařížské vládě nezapojila armáda. O šestnáct měsíců později – v dubnu 1961 – to byli naopak aktivističtí důstojníci, jež vyprovokovali nový střet s ústřední mocí. Do „generálského puče“ se ovšem zapojily pouze elitní vojenské jednotky, mužstvo a řada důstojníků zůstali věrní gen. de Gaullovi a pařížské vládě.

a politické nezávislosti země. Vojenské nezávislosti chtěl de Gaulle dosáhnout zejména vybudováním vlastního jaderného arzenálu - *úderné síly* (force de frappe), v politické oblasti se pak francouzský prezident soustředil na francouzsko-německé sblížení, které v druhé polovině 60. let vystřídalo budování přátelských vztahů a navazování užší spolupráce mezi Francií a Sovětským svazem a jeho satelity.

Ukončením bojů v Alžírsku se také otevřela cesta k řešení napjaté vnitropolitické situace, pramenící ze sporů mezi Charlesem de Gaullem a politickými stranami, které těžce nesly ztrátu prestiže a vlivu na řízení státních záležitostí. Skrytý konflikt se naplno rozhořel poté, co Charles de Gaulle v září 1962 představil svůj plán na revizi ústavy a Národní shromáždění, v reakci na další pokus generála obejít zákonodárce a předložit změnu ústavy ke schválení v referendu, vyslovilo nedůvěru vládě G. Pompidoua.¹³ Z „*nelitostné bitvy*“ mezi politickými stranami a generálem vyšel vítězně Charles de Gaulle, kterému se nejenom podařilo prosadit přímou volbu hlavy státu, ale i posílit postavení gaullistů na francouzské politické scéně.

Neúspěch protigaullistické opozice konečně donutil neúspěšné politické strany k přizpůsobení se novým podmínkám a větší spolupráci, což se pozitivně projevilo v kampani k prezidentským volbám na podzim 1965. Jednotný kandidát levice – François Mitterrand - se ukázal jako důstojný soupeř dosavadního prezidenta Charlese de Gaulla, když dokázal přesvědčit dostatečný počet voličů a postoupit do druhého kola voleb. To sice, dle očekávání, vyhrál generál de Gaulle, průběh prezidentských voleb však ukázal, že gaullismus se postupně vyčerpává a pozice de Gaulla není neotřesitelná.

Závažnou krizi, který otřásla samotnými základy gaullistického režimu, přinesly květnové studentské bouře roku 1968, které během několika týdnů přerostly v nekontrolovatelné stávkové hnutí, jež paralyzovalo celou Francii. Z hrozivé situace vyšel gaullismus paradoxně posílen – v červnových legislativních volbách dosáhla gaullistická *Unie na obranu republiky* (Union pour la défense de la République) historického volebního rekordu¹⁴ - ani to však nemohlo zakrýt hluboké rozpory, které se objevily jak mezi generálem de Gaullem a gaullisty, tak mezi prezidentem republiky a francouzským národem.

Osudným se de Gaullovi stal projekt regionalizace Francie a s ním související reforma Senátu, jež narazila na odpor široké veřejnosti. 27. dubna 1969 odmítla většina Francouzů

¹³ Georges Pompidou byl do funkce ministerského předsedy jmenován v dubnu 1962 poté, co se de Gaulle „rozloučil“ se svým dlouholetým věrným spolupracovníkem M. Debrém.

¹⁴ Unie na obranu republiky získala již v prvním kole 46 % hlasů a 144 mandátů. Celkově dosáhly progauillistické strany absolutní většiny a v NS se staly prakticky neomezenými pány. Levicová opozice z voleb odešla na hlavu poražena, Mitterrandova *Federace demokratické a socialistické levice* ztratila polovinu mandátů, stejně jako Francouzská komunistická strana.

změnu ústavy, a protože s výsledkem hlasování v referendu de Gaulle spojil své další působení v čele státu, 29. dubna na funkci prezidenta republiky rezignoval.

Diplomatické vztahy mezi Československem a Francií v letech 1948 - 1968

Po druhé světové válce se politické reprezentace obou zemí snažily co nejrychleji navázat na bohatou tradici vzájemných vztahů, sahající hluboko do 19. století. I když bylo zřejmé, že v poválečných podmínkách nebude možné obnovit vzájemnou spolupráci v rozsahu a podobě z meziválečného období, obnovování diplomatických styků probíhalo rychle a bez problémů. V prosinci 1945 byl podepsán *Dodatkový protokol k Deklaraci o vědeckých, literárních a školských stycích mezi Československem a Francií z roku 1923*, čímž byla obnovena oficiální kulturní spolupráce a následující rok započaly sondáže a rozhovory o možnosti uzavření československo-francouzské spojenecké smlouvy. Tato jednání ale již byla poznamenána zhoršující se mezinárodně-politickou situací a pozvolným formováním nepřátelských světových bloků; krach jednání na podzim 1947 pouze předznamenal budoucí téměř úplné zmrazení vzájemných styků.

Komunistickým převratem v únoru 1948 se Československo definitivně zařadilo do sovětské sféry vlivu a veškeré naděje na spojenectví Prahy s Paříží uhasly. Jako první byla omezena kulturní spolupráce, když na podzim 1949 obě strany přestaly potichu provádět kulturní dohodu, aniž by ovšem došlo k jejímu formálnímu vypovězení. Také diplomatické styky byly postupně omezovány, jen měsíc po převratu se někteří členové francouzského velvyslanectví v Praze zapletli do vážného diplomatického incidentu, když se pokusili zprostředkovat a umožnit ilegální odchod bývalých lidoveckých ministrů Jana Šrámka a Františka Hály do Francie; skutečnou krizi ale diplomatické vztahy zaznamenaly až na jaře 1951, kdy československé úřady zasáhly jak proti francouzskému generálnímu konzulátu v Bratislavě, tak proti francouzským kulturním institucím v Československu.¹⁵

Náznaky oteplení ve vzájemné relaci se objevily až v průběhu roku 1954, kdy v souvislosti s dočasným uvolněním mezinárodního napětí došlo k opětovnému navázání „polooficiální“ spolupráce mezi československým ministerstvem zahraničních věcí

¹⁵ Francouzský generální konzul E. M. Manach byl obviněn ze špionáže a ze spolupráce s protistátní skupinou ONBRA a vyhoštěn z Československa, v procesu s vybranými zaměstnanci konzulátu a členy skupiny ONBRA byli J. Dlouhý a V. Velecký odsouzeni k trestu smrti. V dubnu 1951 pak československá vláda notifikovala žádost o uzavření Francouzského institutu v Praze a jeho regionálních „poboček“ – Maison de France v Brně a Bratislavě. Obě československé akce způsobily diplomatickou roztržku, která vyústila v dramatické omezení diplomatického zastoupení obou států na území druhé země a na několik let způsobila téměř úplné umrtvení vzájemných styků.

a *Generálním ředitelstvím kulturních vztahů* (Direction générale des Relations culturelles) při francouzském MZV. Prvního „vrcholu“ dosáhly československo-francouzské vztahy o dva roky později. V dubnu 1956 se z iniciativy československé strany rozběhla jednání o uskutečnění československé státní návštěvy ve Francii, jejímž cílem bylo obnovit vztahy na oficiální úrovni.¹⁶ Přestože se plánovaná návštěva nakonec neuskutečnila, samotný fakt, že k návrhu došlo, svědčí o ochotě Prahy opět navázat přátelské kontakty a rozvíjet vzájemné vztahy v duchu právě probíhajícího uvolnění mezinárodního napětí.

Přátelská atmosféra mezi oběma státy panovala prakticky až do jara 1959, s dočasným ochlazením provázejícím maďarské události na podzim 1956 a Suezskou krizi. Ani návrat generála de Gaulla do čela Francie nakonec neovlivnil československo-francouzské kontakty tak, jak se československá vláda původně obávala. Jediným vyloženě negativním jevem, který změnu vnitropolitické situace ve Francii doprovázel, bylo nucené ukončení činnosti československé krajanské organizace *Jednota československé kolonie ve Francii*.

Zadržení československé obchodní lodi Lidice v dubnu 1959 a zabavení zbraní, které převážela, ale znamenalo počátek diplomatické roztržky, která na několik let negativně ovlivnila vzájemné vztahy nejen v politické rovině. Cestu k řešení „aféry Lidice“ otevřelo až ukončení války v Alžírsku v březnu 1962. Do té doby Paříž kategoricky odmítala přistoupit na československé požadavky na odškodnění za zabavený náklad a politické zadostiučinění. Československá strana reagovala na francouzskou neústupnost restrikcemi v oblasti československých finančních pohledávek vůči Francii a přestala hradit splátky z titulu náhradové dohody (za znárodněný francouzský majetek). Celý spor se tím přenesl do oblasti finančních a obchodních vztahů, i když jeho důsledky sledujeme i v rovině politické a kulturní. Poté, co se Francie definitivně zbavila zátěže v podobě vleklého konfliktu v Alžírsku, byl během několika měsíců zlikvidován i problém se zabavenými zbraněmi. Francouzská vláda sice vyloučila oficiální omluvu za incident, souhlasila však s jistou formou finančního odškodnění. Detaily dohody řešil *Finanční protokol* z července 1963, jímž se Francouzi zavázali zaplatit více než jeden a půl milionu franků a československá vláda přislíbila uvolnit zadržované splátky. Tím byl s konečnou platností vyřešen dlouhodobý spor a otevřena cesta k urovnání vzájemných vztahů ve všech oblastech.

Výrazem pozvolného narovnávání vztahů se od následujícího roku staly pravidelné oficiální návštěvy na vládní úrovni. Již v předchozím období došlo k navázání kontaktů mezi parlamenty obou stran formou výměn parlamentních delegací, ale až od roku 1964 můžeme

¹⁶ Československá delegace měla francouzským partnerům navrhnout uzavření deklarace o přátelství a projednat možnost obnovení kulturní dohody.

mluvit o celkové změně přístupu k vzájemné relaci. Ta se projevila zejména v oblasti kulturní a intelektuální výměny, která byla po dlouhých letech bezesmluvního stavu konečně „oficializována“ uzavřením dvouletého kulturního protokolu. Vrcholem vzájemného sbližování a „normalizace“ vztahů byly dvě významné oficiální návštěvy – francouzského ministra zahraničí Couve de Murvilla v Československu v létě 1966 a československého předsedy vlády Jozefa Lenárta ve Francii na podzim 1967. Obě tyto cesty spadaly do ranku mezivládních styků, které francouzská vláda udržovala téměř se všemi socialistickými zeměmi, a které sledovaly francouzský koncept zahraniční politiky „*détente, entente, coopération*“.

Úspěšně se vyvíjející spolupráci ukončila až sovětská invaze do Československa v srpnu 1968. Přestože obě země projevíly zájem a ochotu nadále udržovat a rozvíjet přátelské vztahy, došlo v průběhu roku 1969 k pozvolnému ochlazení vztahů, ústícího do téměř úplného zmrtnění vzájemné relace.

Koncepce kulturních vztahů a propagace Československa v zahraničí

Kulturní styky tvořily nedílnou součást mezinárodních vztahů a zahraniční politiky obou sledovaných zemí. Roku 1945 bylo řízením kulturních vztahů Francie se zahraničím pověřeno *Generální ředitelství kulturních vztahů* (Direction générale des Relations culturelles) při Quai d'Orsay. V souvislosti se změnami koncepcí kulturní spolupráce byl tento útvar francouzského MZV roku 1956 přejmenován na *Generální ředitelství kulturních a technických záležitostí* a roku 1967 na *Generální ředitelství kulturních, vědeckých a technických záležitostí*.

V Československu se o pravomoci nad řízením kulturních styků se zahraničím dělila ministerstva školství a kultury a zahraničí, což přinášelo celou řadu organizačních problémů a kompetenčních sporů. V říjnu 1956 se proto obě ministerstva dohodla na rámcovém postupu, který vycházel ze zásady, že politická odpovědnost za řízení a rozvoj styků se zahraničím náleží ministerstvu zahraničí a vlastní provádění této formy zahraničních styků spadá do kompetence ministerstva školství a kultury.¹⁷

V letech 1957 – 1964 připravilo MZV tři základní rámcové směrnice pro řízení a provádění zahraničních kulturních styků orgánů státní správy, které stanovily postup při

¹⁷ A MZV f. Porady kolegia 1953 – 1989, kniha 24, porada kolegia ze dne 24.1.1957. Úkoly ministerstva zahraničních věcí vyplývající z vládního nařízení č. 19 ze 16. června 1956 o odpovědnosti ministra zahraničních věcí za rozvoj a řízení kulturních styků se zahraničím a zajištění jejich plnění.

schvalování jejich náplně, rozdělily kompetence zainteresovaných úřadů a určily konkrétní osoby, odpovědné za uměleckou, popř. odbornou úroveň prováděných styků. Na počátku 60. let byla kontrola a řízení zahraničních styků centralizována na ministerstvu zahraničí a roku 1963 opět decentralizována tak, aby větší odpovědnost za provádění kulturních styků se zahraničím nesly zainteresované resorty a úřady. Na ministerstvu zahraničí zůstala soustředěna péče o zahraniční propagaci Československa; MZV mělo dohlédnout, aby (nejen) kulturní akce v zahraničí byly v souladu se zahraničně-politickými cíli československého státu a ukazovaly Československo jako vyspělou zemi s vysokou životní úrovní a bohatou kulturou. K tomuto účelu byla roku 1958 při ministerstvu zahraničí zřízena *Propagační komise*, jež měla na základě ročních plánů řídit a koordinovat propagaci Československa v zahraničí.

Klíčová role při propagaci lidově demokratického Československa ve Francii připadla přirozeně československému velvyslanectví v Paříži, při kterém roku 1961 vznikla *propagační komise*, ve které zasedali velvyslanec, tiskový a kulturní referent, zástupce Československé tiskové kanceláře a další pracovníci zastupitelského úřadu. Úkolem této komise byla organizace a koordinace prací na velkých kulturně propagačních akcích československého státu ve Francii.¹⁸

Od přelomu 50. a 60. let začalo Československo pozvolna využívat i další formy propagačního působení a pronikání do zahraničí, a to družby měst a krajů a cestovní a turistický ruch. Svoji roli hráli i zahraniční novináři, ať už akreditovaní, nebo přijíždějící na krátkodobé návštěvy, kterým československé ministerstvo zahraničí (resp. jeho tiskový odbor) věnovalo značnou pozornost.

Kulturní vztahy mezi Československem a Francií v letech 1948 – 1968

Roku 1945 byla rychle obnovena oficiální kulturní spolupráce mezi oběma státy. Svě brány opět otevřel Francouzský institut v Praze, jenž navázal na svoji bohatou meziválečnou činnost. Na základě *Dodatkového protokolu k Deklaraci o vědeckých, literárních a školských stycích mezi Československem a Francií* se měla dvakrát ročně scházet Smíšená československo-francouzská komise, aby projednala konkrétní náplň kulturních výměn.¹⁹

¹⁸ A MZV f. TO-O 1960-1964 Francie, karton 1, zpráva pro MZV ze dne 24.5.1962 „Práce propagační komise při československém ZÚ v Paříži“.

¹⁹ Ve skutečnosti se ale Smíšená komise v letech 1946-1948 sešla pouze třikrát – dvakrát roku 1947 a naposledy v říjnu 1948, kdy již bylo patrné značné ochlazení ve vzájemných vztazích, předznamenávající jejich téměř úplné umrtvení.

Po únoru 1948 zaznamenaly vzájemné vztahy značné ochlazení, vrcholící uzavřením francouzských ústavů v Československu v dubnu 1951. Tím byla opět násilně přerušena kontinuita francouzské kulturní přítomnosti v Československu, započatá již v meziválečném období. V následujících letech se kulturní styky přesunuly do neoficiální roviny a Československo je ve Francii realizovalo prostřednictvím „spřátelených“ organizací, navázaných na Francouzskou komunistickou stranu. Počátek oteplení ve vzájemných vztazích roku 1954 se odrazil v opětovném navázání kontaktů mezi našim ministerstvem zahraničí a *Direction générale des Relations culturelles*, což mělo na vzájemnou kulturní výměnu pozitivní vliv, a to i co se týče jejich finanční stránky. Československá vláda také začala uvažovat o obnovení oficiální kulturní výměny prostřednictvím nové kulturní dohody. Tato iniciativa byla spjata s přípravou československé státní návštěvy ve Francii, plánované na druhou polovinu roku 1956; vzhledem ke skutečnosti, že tato návštěva nebyla nikdy realizována, nedošlo ani k jednání o nové smluvní úpravě vzájemných kulturních a intelektuálních styků.

V průběhu druhé poloviny 50. let se ustálily forma a náplň kulturních styků mezi ČSSR a Francií. Českoslovenští zástupci se pravidelně účastnili hudebních a pěveckých soutěží, naše filmy soutěžily na filmovém festivalu v Cannes, do Karlových Varů přijížděli francouzští filmaři představit aktuální francouzskou filmovou produkci, pořádaly se drobnější i významné výstavy, koncerty, do Francie zajížděly naše profesionální i amatérské folkloristické soubory. Společným jmenovatelem všech těchto akcí byla jejich početní převaha na československé straně, přestože to byla právě československá vláda, která při realizaci kulturních výměn trvala na zásadě reciprocit a vzájemnosti. Výrazem neochoty československých úřadů povolit Francii širší možnosti „ideologického“ pronikání do Československa byl i dlouhodobý odmítavý postoj československých míst k znovuotevření francouzského kulturního centra. Jednání o osudu knihovny bývalého Francouzského institutu v Praze, jejíž činnost mohla do jisté míry funkci podobného střediska převzít, se proto protáhla na několik let. K definitivní dohodě došlo až na podzim 1966 a *Francouzská knihovna a čítárna* zahájila svůj provoz v dubnu 1967.

Prioritním zájmem československé strany byl rozvoj vědecko-technických styků, jejichž rozsah a podoba byla rámcově stanovena dohodou z léta 1965. V tomto ohledu se stanoviska obou stran shodovala, neboť i Francie měla na vědecké a technické spolupráci zájem. Větší problémy panovaly v oblasti kulturních a školských styků. Ústředním bodem jednání, která probíhala prakticky od uzavření prvního kulturního protokolu, byla otázka

knihovny bývalého Francouzského institutu v Praze a uzavření nové kulturní dohody.²⁰ Faktický bezesmluvní stav v kulturních záležitostech mezi oběma státy panoval až do podzimu 1964, kdy byl uzavřen dvouletý kulturní protokol. Nová kulturní dohoda následovala o tři roky později – ke konci roku 1967, kdy už byly vzájemné kulturní, školské a vědecké styky prakticky plně „normalizovány“ a text dohody pouze stvrdil daný stav.

Po celé sledované období se vzájemné vztahy mezi Československem a Francií odehrávaly ve dvou úrovních. Oficiální představovala politické, diplomatické, kulturní i jiné kontakty mezi státními institucemi – ministerstvy, vládami, ambasádami – dohodnuté prostřednictvím ministerstev zahraničních věcí, nebo založené na mezistátních dohodách.²¹

Neoficiální vztahy jsou pak reprezentovány neobvykle širokými vazbami mezi oběma komunistickými stranami. KSČ poskytovala své francouzské „sestře“ rozsáhlou materiální a finanční pomoc, ať už formou utajených zásilek hotovosti, nebo spoluprací se „soudružskými“ obchodními společnostmi.²² Komunistická strana Francie naopak ovládala řadu společností a organizací, včetně československo-francouzské stykové společnosti *France-Tchécoslovaquie* a československé krajanské organizace *Jednota československé kolonie ve Francii*, které mohlo Československo využít k šíření socialistických ideálů a účinné propagaci.²³

Účelem této práce nebylo vyjmenovat všechny jednotlivé kulturní a politické akce, které byly uskutečněny ať už oficiální cestou, nebo jiným způsobem. Takový výčet by byl nutně neúplný a pro naše účely i zbytečný. Naším cílem bylo představit vzájemné československo-francouzské vztahy v kontextu mezinárodní situace a zahraniční politiky obou zemí, objasnit jejich pozadí a základní konceptualizaci. Poukázali jsme na důležitost kulturní diplomacie v zahraniční politice obou zemí a její ideologickou dimenzi, jejíž prvořadý význam je patrný zejména na československé straně. Stejně tak jsme se věnovali politickým a diplomatickým vztahům a ukázali jejich souvislost s vývojem mezinárodněpolitické situace a vnitřním vývojem Francie i Československa.

²⁰ Formálně stále platily *Deklarace o vědeckých, literárních a školských stycích* z roku 1923 a její Dodatkový protokol z konce roku 1945, které ani jedna ze stran z taktických důvodů nikdy nevypověděla, přestože je od roku 1949 žádná ze zemí neprováděla.

²¹ Do této roviny spadají oficiální návštěvy, styky mezi parlamenty, oficiálně dohodnuté kulturní akce, jednání o finančních a obchodních otázkách, řešení diplomatických konfliktů apod.

²² Srovnej Karel BARTOŠEK: *Zpráva o putování v komunistických archivech*. Praha – Paříž (1948-1968). PASEKA, Praha, Litomyšl 2000, str. 129-231.

²³ Do této kategorie styků můžeme zařadit i družby měst a krajů, které se u francouzských oficiálních míst neselektovaly s velkým pochopením a Praha pro jejich realizaci využívala „služeb“ Francouzské komunistické strany. Neoficiální cestou byla uskutečněna řada menších kulturních podniků – výstavek, koncertů a filmových představení - jejichž organizátorem byla především *France-Tchécoslovaquie*.

Seznam vybraných pramenů a literatury

I. Prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (A MZV)

- f. Teritoriální odbory – obyčejné (TO-O) Francie 1945-1959
- f. Teritoriální odbory – obyčejné (TO-O) Francie 1960-1964
- f. Teritoriální odbory – tajné (TO-T) Francie 1945-1955
- f. Teritoriální odbory – tajné (TO-T) Francie 1960-1964
- f. Teritoriální odbory – tajné (TO-T) Francie 1965-1969
- f. Porady kolegia 1953-1989

Národní archiv ČR (NA)

- f. 1261/0/11 Politické byro ÚV KSČ 1954-1962
- f. 1261/2/4 Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945-1962
- f. 1261/0/4 Předsednictvo ÚV KSČ 1962-1966
- f. 1261/0/5 Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971

II. Literatura

- AVRIL, Pierre: La Ve République. Histoire politique et constitutionnelle. PUF, Paris 1987.
- BARTOŠEK, Karel: Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948-1968). PASEKA, Praha, Litomyšl 2000.
- BERSTEIN, Serge: La France de l'expansion 1. La République gaullienne 1958-1969. Nouvelle histoire de la France contemporaine 17, Éditions du Seuil, Paris 1989.
- COURTOIS, Stéphan – LAZAR, Marc: Histoire du Parti communiste français. PUF, Paris 1995.
- DEJMEK, Jindřich: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. CEP, Praha 2002.
- DEJMEK, Jindřich: Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918-1992). Akademia, Praha 2012.

- DOISE, Jean – VAÏSSE, Maurice: Politique étrangère de la France. Diplomatie et outil militaire 1871-1991. Éditions du Seuil, Paris 1992.
- DROZ, Bernard – LEVER, Evelyne: Histoire de la guerre d'Algérie 1954-1962. Editions du Seuil, Paris 1984.
- DUHAMEL, Eric: Histoire politique de la IVe République. Éditions de la Découverte, Paris 2000.
- DVOŘÁKOVÁ, ZORA: Politikové na útěku. Osudy změněné 25. únorem 1948. Epocha, Praha 2004.
- FAUVET, Jacques – DUHAMEL, Alain: Histoire du Parti communiste français 1920-1976. FAYARD, Paris 1977.
- HNILICA, Jiří: Francouzský institut v Praze 1920-1951. Mezi vzděláním a propagandou. Karolinum, Praha 2009.
- HROMEK, Martin: Francouzsko-československé kulturní vztahy v letech 1960-1968. Disertační práce, nepublikováno. Dostupné z Archivu závěrečných prací MU http://is.muni.cz/th/13700/ff_d/ [3.2.2014].
- CHAPSAL, Jacques: La vie politique en France de 1940 à 1958. PUF, Paris 1993.
- CHEVALIER, Jean-Jacques – CARCASSONE, Guy – DUHAMEL, Olivier: La Ve République 1958-2002. Histoire des institutions et des régimes politiques en France. Armand Colin, Paris 2002.
- JOFFRIN, Laurent: Mai 68. Histoire des événements. Éditions du Seuil, Paris 1998.
- JOHNSON, Richard: The French Communist Party versus the Students. Revolutionary politics in May – June 1968. Yale University Press, New Haven, Londýn 1972
- KAPLAN, Karel: Československo v poválečné Evropě. Karolinum, Praha 2004.
- KAPLAN, Karel: Le cadre de la politique étrangère tchécoslovaque 1948-1968. in: Les politiques étrangères des États satellites de l'URSS 1945-1989. Cahiers du CEFRES č. 25, CERTES, Prague 2001, str. 49-61.
- KAPLAN, Karel: Útěky do emigrace 1948. Historický obzor, roč. 11, č. III-IV. Praha 2000, str. 80-82.
- KESSLER, Marie Christine: La politique étrangère de la France. Acteurs at processus. Presses de Science Po, Paris 1999.
- LACAZE, Yvon: Francouzsko-československé vztahy od osvobození do únorového převratu 1945-1948. Mezinárodní vztahy 1/1997. Praha 1997, str. 59-75.
- LACOUTURE, Jean: De Gaulle. 3. Le souverain 1959-1970. Éditions du Seuil, Paris 1986.

- LUŇÁK, Petr: Západ. Spojené státy americké a Západní Evropa ve studené válce. LIBRI, Praha 1997.
- MARES, Antoine: „Naším cílem zůstává uvolnění napětí“. Francie – Československo 1961-1968. Soudobé dějiny roč. 5, č. 4/1998, Praha 1998, str. 471-484.
- MARES, Antoine: Politique étrangère et culture en Tchécoslovaquie : de la fermeture à l'ouverture (1948-1968). In: Culture et politique étrangère des démocraties populaires. IES, Paris 2007 str. 91-120.
- MOTEJLKOVÁ, Ludmila: Československo-francouzské vztahy na počátku studené války: Francouzské diplomatické zastoupení v Československu v letech 1948-1956. Moderní dějiny 16, Historický ústav, Praha 2008, str. 251-290.
- MOTEJLKOVÁ, Ludmila: Kulturní diplomacie mezi Československem a Francií v letech 1948 – 1968. Slovanský přehled, r. XCV č. 3/2009, Historický ústav, Praha 2009, str. 351-364.
- MOURIN, Maxime: Les relations franco-soviétiques 1917-1967. PAYOT, Paris 1967.
- ORT, Alexandr: Jak se dostat k moci. Mladá Fronta, Praha 1990.
- ORT, Alexandr: Zahraniční politika gaullistické Francie. Svobodné slovo, Praha 1966.
- PEROTTINO, Michel: Francouzský politický systém. SLON, Praha 2005.
- PISTORIUS, Georges: Destin de la culture française dans une démocratie populaire. La présence française en Tchécoslovaquie (1948-1956). Les îles d'or, Paris 1957.
- PROKŠ, Petr: Československo a Západ 1945-1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945-1948. ISV nakladatelství, Praha 2001.
- REYNAUD, Paul: La politique étrangère du gaullisme. René Julliard, Paris 1964.
- RYCHLÍK, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007.
- TOMALOVÁ, Eliška: Francouzská zahraniční kulturní politika. in: Sborník západoevropských studií, Karolinum, Praha 2005, str. 9-80.
- TOMALOVÁ, Eliška: Kulturní diplomacie. Francouzská zkušenost. ÚMV, Praha 2008.
- ZÍDEK, Petr: Československo a francouzská Afrika 1948-1968. LIBRI, Praha 2006.